Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2012.05.19. 17:38

D Ó K A K L Á R A:

Az ipar és kereskedelem fejlődése Kemenesalján a késői feudalizmus időszakában

Egy-egy város iparát és kereskedelmét tanulmányozva munkánk csak akkor lehet eredményes, ha a környező települések viszonyait is megvizsgáljuk. A városi, mezővárosi ipar fejlődése a feudális korban ugyanis elválaszthatatlan volt a környező felvevőpiac alakulásától, a nyersanyagbázis, munkaerőutánpótlás meglététől vagy hiányától, helyben vagy a közeli településeken lakó kereskedők tevékenységétől.

Celldömölk egyes részeiben, elsősorban a leginkább iparosodott Kiscellben a kézműipar a szomszédos településeken túl Kemenesalja falvaihoz kötődött. E vidék Vas megye jellegzetes kistája, amely a Kemeneshát keleti oldalán, a Rába, Zala, Marcal folyók között helyezkedik el. Nagyobb része síkság, a Marcal medencéje, melyből a 291 m magas Sághegy emelkedik ki. Egykor összefüggő erdőterület volt, és az erdőboritás ma is jelentős. Sűrű településhálózat Celldömölktől délre és a Kemeneshát szegélyterületein alakult ki. A török hódoltság idején veszélyeztetett határzóna volt, az ellenség többször is megszállta, de a viharos 16-17.században különösebb pusztulás nem következett be.

A feudális korban közigazgatásilag a kemenesaljai járáshoz tartozott, mely az egész tájegységet magában foglalta. A 18.század elején 74 települést tartottak számon, mig a 19.

század elejétől az összeírások 65 falut tüntetnek fel. /1.1-2.táblázat !/ A járáshatár elsősorban a délnyugati részen volt bizonytalan, így egyes felvételekbe az 1780-as években Kemenesalján kivüli községek /pl.Katafa, Hodász, Karádfölde, Sárfimizdó stb./ adatai is bekerültek.

Az ipar fejlődését befolyásolta, hogy a területen nagyobb város nem volt, az első népszámlálás idején, 1787-ben mindössze hét község lakossága haladta meg az 1000 főt. Fontos volt viszont az átmenő kereskedelem. A Budáról Körmendre, Szentgotthárdra, majd Grazba vezető út itt haladt keresztül, melyet észak-déli irányban a Bécs-Sopron-Sárvár felől jövő országút keresztezett. A 74 település közül Jánosháza, Ság, Kiscell, Ostffyasszonyfa, Miske, Pápóc, Hosszúpereszteg fejlődött mezővárossá, melyek közül Jánosháza a két emlitett útvonal találkozásánál épült. 1697-1850 között a lakosság száma csaknem négyszeresére emelkedett, különösen a 18.század folyamán volt jelentős gyarapodás.

A lakosság egyenletes növekedése figyelhető meg Boba, Csönge, Egyházaskesző, Magyargencs, Hőgyész, Izsákfa, Jánosháza, Nagysitke, Ostffyasszonyfa, Pápóc, Ság, Simonyi, Szemtpéter, Szergény esetében, mig a többi helységeknél általában a 18.században fellendüléssel, majd mérsékeltebb növekedéssel, helyenként visszaeséssel találkozunk. Legdinamikusabban Boba, Csönge, Ság, Jánosháza lakossága nőtt, melyek elsősorban az emlitett utaknak köszönhették fejlődésüket. /1.1.táblázat !/

Kemenesalja már a 18-19.században a Dunántúl, ezen belül Vas megye viszonylag iparosodott területei közé tartozott. 1828-ban egy önálló iparosra Kemenesalján 124 lakos

jutott, mig Vas megyében 134. A dunántúli megyék közül sokkal kevesebb iparos volt ekkor Baranyában /minden 159.lakos/, Somogyban /minden 149.lakos/, Komárom megyében /minden 147.lakos/.[1/] Az iparosodottságot azonban csak a többi tájegységhez viszonyitva tarthatjuk jelentősnek. Egy-egy helységet - elsősorban fejlődő mezővárost kivéve - a községek zömében a 18-19.században mindössze 1-2 iparos élt, akiknek az ősi kovács vagy csizmadia mesterséget űző elődei már a középkorban is dolgoztak.

Vas megyében a kézműipar viszonylagos jelentőségét nagyfokú differenciáltsága is mutatta. A később még részleteiben is tárgyalandó vármegyei árszabások során már 1708-ben 21 féle mesterség termékeinek árát határozták meg, 1723-ban 33, 1744-ben 34, 1795-ben 24 volt a közgyűlés által limitált mesterségek száma.[2/] A természeti adottságoknak megfelelően szerepet kapott a faipar, melyet a 18.század elejétől az ács, kerékgyártó, kádár, esztergályos, asztalos, puskaagykészitő mesterek képviseltek. A Kemenesalján ezek az iparok a 19.század folyamán erősödtek meg, amikor az egyre nagyobb méreteket öltő erdőirtás szinte korlátlan mennyiségben biztositotta az alapanyagot. A kerékgyártók, kádárok a mezőgazdaság igényeit elégitették ki, fő termékeik kocsik, kocsialkatrészek, földműveléshez szükséges eszközök, valamint kádak, hordók, dézsák, csöbrök voltak. A puskaagykészitők termékei iránt békés időszakokban nem volt nagy kereslet, az esztergályos mesterek - akik ebben az időszakban kizárólag fát dolgoztak fel - a lakosság szűk rétegét /főként a gazdagabbakat/ látták el árúcikkeikkel. Az asztalosok kizárólag helyi, mindennapi szükségletre termeltek, elsősorban a paraszti lakásokban

használatos festett és festetlen egyszerű bútorokat állitották elő. Számuk a Kemenesalján még a 19.században is alacsony volt.

Egész Vas megyében fejlődött a bőripar, mely bőrkikésztitő és feldolgozó ágra oszlott. A falvakban és mezővárosokban a két ág nem különült el egymástól, hiszen egyes mesterek - például a magyar vargák, szijgyártók, szűcsök - foglalkoztak bőr kikészitésel és feldolgozással. Bár az erdőkben a cserzéshez elegendő makkgubacs állt rendelkezésre, az állattartás az egyre fejlődő bőriparnak nem tudott elegendő nyersanyagot biztositani. Már a 16. században megtiltotta a közgyűlés, hogy a nyersbőrt a vármegye területéről kivigyék, azonban az ún.könnyű bőr /juh, kecske, őzbőr/ igy sem volt elegendő. A 18.század folyamán virágzó bőripar a a következő évszázadban hanyatlásnak indult: a timár, varga, csizmadia, szűcs mesterek nem tudtak a gyári árú konkurrenciájával versenyezni.

A legősibb bőripar szakma Vas megyében is a timárság volt, ahol a mesterek főként marha és borjúbőrt dolgoztak fel. A cserzést makkgubaccsal és timsóval végezték, a bőröket festett és festetlen formában készitették ki. Termékeiket a cipőket, papucsokat készitő német vargák, a szijgyártók, nyergesek és részben a csizmadiák használták fel. A bőrkikészitő tevékenység azonban az igényekhez képest nem volt elegendő, és emiatt akadozott a feldolgozó mesterek munkája is. A kiscelli csizmadiák például 1813-ban arról panaszkodtak, hogy a talp- és egyéb bőrt Kőszegen, Pápán, Sopronban kénytelenek beszerezni, mivel sem helyben sem Szombathelyen nem jutunk elegendő alapanyaghoz.

A többi bőripari mesterek a feldolgozott vagy nyers juhbőrt Somogy megyéből, Pestről, illetve a duna-tisza-közi pusztákról szerezték be, ezen kivül a szűcsök Erdélyből és Horvátországból hoztak finomabb prémet, sőt ködmönök, süvegek készité-

séhez Olaszországban és Triesztben is vásároltak. Bundák, ködmönök, kucsmák, kesztyűk varrása mellett foglalkoztak menték, ruhák, kabátok bélelésével, prémezésével is. Kordovánt, szatytyánt a Vas megyei mesterek - nyersanyag hiányában - csak minimális mennyiségben állitottak elő. Az igények kielégitésére már a 18.század elején megjelentek a görög kereskedők, és pótolták a hiányzó bőrt. Bár szerepüket a század végére fokozatosan elvesztették, a könnyű bőröket feldolgozó kordovános mesterség a későbbiek során sem tudott a megyében megerősödni.[3/] A bőripari szakmák közül a Kemenesalján a csizmadia, német varga, szűcs mesterség volt fejlett, elsősorban a jánosházi vargák, csizmadiák, a kiscelli csizmadiák termelése haladta meg a lakosság helyi szükségleteit.

Az egyes iparágak közül Kemenesalján leginkább fejlődőképesnek a textil- és textilfeldolgozó ipar bizonyult. A fonó--szövőipar egész Vas megyében fejlett volt. 1787-ben királyi rendelkezés alapján olyan egyéneket telepitettek a városokba, akik a gyerekeket gyapjú szövésre és fonásra tanitották. Földesúri kezdeményezésre Lékán, Borostyánkőn, Lipótfán néhány évtizeden keresztül posztó manufaktúrák működtek, a kézmíves szövés-fonás pedig főként Kőszegen és Pinkafőn volt jelentős.[4/] Kemenesaján az iparág képviselői közül a legfontosabbak a gyolcs- és posztószövő takácsok voltak, akiknek száma - mint később látni fogjuk - a 19.század elején igen magasra emelkedett. Mivel a helyi mezőgazdaság a mestereket ilyen nagy számban nem tudta elegendő lennel, gyapjúval és más nyerstermékkel ellátni, valószinű, hogy ezeket az iparokat a felvásárló kereskedelem tartotta életben.

A szabók között megkülönböztették a magyar, német és szűrszabókat, akik más-más terméket állitottak elő. Voltak

azonban vásárműves és váltóműves szabók is, akik közül előbbiek vásárolt kelmékből piacra, utóbbiak "hozott anyagból" közvetlen megrendelésre dolgoztak. Kemenesalján éltek gombkötők, ruhafestők, kötélverők, selyemszövők is. Legváltozatosabb a gombkötők tevékenysége volt, akik arany, ezüst, selyem zsinórokat, gombokat, sújtásokat, rojtokat, ruha- és bútordiszeket készitettek

Érdemes megemliteni a fémipari mestereket, akik közül kovács szinte minden kemenesaljai faluban lakott, gyakori volt a lakatos mesterség, de fémipar Vas megyében ismert egyéb ágai /cinező, aranyműves, harangöntő, rézműves stb./ e településeken nem honosodtak meg.[5/]

1828-ban a Kemenesalján 34 féle mesterség volt ismert, ami azonban a gyakorlatban differenciáltabb iparűzést jelentett. Figyelembe kell ugyanis venni, hogy a falusi, mezővárosi mesterek egy-egy szakmában többféle terméket állitottak elő, mint nagyvárosi társaik. A kiscelli, jánosházi szűcsök tevékenysége Pesten a 19.század elején a német szűcsök, magyar szűcsök, sapkakészitők között oszlott meg, akik a termékek különbözősége mellett - a céhes előirásoknak megfelelően - abban is különböztek egymástól, hogy a német szűcsök és spakások prémet és textiliát, a magyar szűcsök csak prémet használtak. A kemenesaljai és általában a Vas megyei gombkötők termékeit Pesten ebben az időben a selyemmel dolgozó magyar gombkötők, az aranyzsinórokat készitő paszomántverők, illetőleg a bútorokra zsinórokat, rojtokat szövő krepinverők állitották elő.[6/]

Jellegében más, igen fontos ipar volt Kemenesalján a molnár mesterség. A Marcal és Rába folyókon, illetőleg ezek mellékvizein a 19.század elejéig összesen 11 alulcsapó és felülcsapó vizimalmot épitettek, melyek alkalmasak voltak a gabona feldolgozására, esetleg más munkavégzésre is. /pl.fű-

részmalmok/. A Marcal mentén a legrégebbi malom 1561-ben Ujfalun épült, azonban ez a település elpusztult. A karakói malom - a pálosok birtokában - már a 16.században működött, a 18.század közepén három kerekűre bővitették. Az egyházashetyei, bobai, kócsi malmokat a Marcal szabályozása miatt az 1850-es években megszüntették, a merseit viszont a munka elvégzése után /1860-as évek/ épitették fel. köcski és izsákfai malom csatornára épült, igy működésük a Marcal szabályozásánál nem okozott gondot, azonban kellő vizmennyiség hiján egyik sem dolgozott folyamatosan.

A Rábán működő csöngei malmot a források már 1544-ben említik. A folyó erős sodrát kihasználva a 19.század közepén tiz kerekűre fejlesztették. Hasonlóan jelentős volt a kecskédi, pápóci, ostffyasszonyfai malom is. A pápócit a Herpenyőre épitették, az ostffyasszonyfai, már a középkorban működő malmot pedig a Rába egyik mellékága hajtotta. Az árvizveszély elkerülése érdekében a törvényhozás a 17.századtól foglalkozott a malmok ügyeivel; többször előirták, hogy azok a viz szabad lefolyását nem akadályozhatják. Helyi szinten a vármegye közgyűlése intézkedett, amikor statutumaiban megtiltotta, hogy a teljesitmény növelése céljából a molnárok a malomfőket feljebb emeljék.[7/]

- - - - - - - - -

Ha Kemenesalja iparosainak számát statisztikai szempontból akarjuk vizsgálni, igen sok problémával találkozunk, forrásaink ugyanis hiányosak. Vas megyéről 1744-ben igen részletes adóösszeirás készült,[8/] azonban ez a Rábától délre eső területeket nem foglalja magában. Hasonló a helyzet az 1728-as megyei összeirással is. Az 1715-ös, 1720-as országos összeirás rovataiban a kézművesekre, kereskedőkre vidékünkről nem találunk adatokat. Egyéb lehetőség hiján a 18.század utolsó harmadából

viszonylag épségben fennmaradt dikális összeirásokat használhatjuk fel, melyek községenkénti bontásban közlik az adót fizető, tehát nem nemes kézműves és kereskedő családfők számát. 9/ A vizsgálathoz hat összesitőt választottunk ki, az 1775-1809 közti időszakból, melyek együttesen a következő adatokat tartalmazzák: /l.még 2.táblázat !/

év	összeirtak száma	kézműves	kereskedő	község	iparos hely
1775	3992	101	35	66	50
1781	4266	165	7	73	50
1787	5376	102	2	94	59
1793	3120	77	2	65	31
1800	3627	71	7	65	32
1809	3490	91	4	68	31

Az iparfejlődés vizsgálatához elsősorban az 1770-es, 1780-as évekből származó adatok használhatók.

Az összeirás egyes rovatai tartalmazzák a jobbágy, zsellér, házatlan zsellér családfők számát, nagykorú gyermekeik, egy háztartásban élő testvéreik, szolgáik adatait, valamint információkat közölnek a jobbágytelkek nagyságáról, az állatállományról és egyéb vagyontárgyakról. Az egyik rovat - mint emlitettük - az iparosokra és kereskedőkre vonatkozik, azonban - az első évtizedeket leszámitva - ezt nem töltötték ki következetesen. Adó szempontjából ugyanis az iparnak nem volt akkora jelentősége,mint a földterületnek, különösen nem, ha az illető jobbágy vagy zsellér mesterségét csak az év egy ré-

szében üzte. Az összeirók elől legkönnyebben az iparűzésből és kereskedelemből származó jövedelmet lehetett letagadni, igy a foglalkozási struktúra vizsgálatához a dikajegyzékek egyre kevésbé alkalmasak. Vidékünkön külön gondot jelent, hogy az adót nem fizető, nagyszámú nemes, akik között sok kézműves is volt, eleve nincs összeirva.

A 2.számú táblázat összeállitásánál a községeket három csoportba soroltuk. Elsőbe kerültek azok a települések, ahol ötnél több iparűző dolgozott, másodikba azok, ahol a kézművességet csupán egy-öt családfő képviselte, a harmadikba pedig az iparos nélküli települések. Az első három, viszonylag jól használható statisztika adataiból látható, hogy 1775-ben a községek 69, 1781-ben 66, 1787-ben 60 %-ában folyt iparűzés. 1775-ben, 1787-ben a települések zömére egy-két iparos volt jellemző, azonban a leghitelesebbnek tekinthető 1781-es összeirás szerint néhány iparos hely - a mesterek számát tekintve - kiemelkedett. Ide tartozott Dénesfa /12 iparos/ Duka /6 iparos/, Jánosháza /15 iparos/, Dömölki apátság /17 iparos/, Nemesdömölk /12 iparos/, Szentmihályfa /12 iparos/, Zsidófölde /8 iparos/.

A felsorolásból az is megfigyelhető, hogy a népességszám növekedése és az iparosodottság nem volt közvetlen kapcsolatban egymással. Bár Jánosháza lakossága - mint láttuk - a 18-19.században egyenletesen emelkedett, a többi iparosodott település esetében csak lassú fejlődés, illetve visszaesés tapasztalható. Az összeirás hiányosságának is tekinthető, hogy az iparoshelyek száma fokozatosan csökkent, 1793-tól az arány a települések 40-50 %-ára esett vissza. Jelentős gyarapodást csupán a tájegység központjává emelkedő Kiscell esetében látunk. 1787-től már a

legiparosodottabb települések közé sorolták e mezővárost is /15 iparűző/, amely a későbbiek során az első helyre került.

Egész Vas megye és a Kemenesalja iparának vizsgálatára alkalmas az 1817-ben keletkezett céhes összeírás.[10/] Előnye, hogy tartalmazza a céhes ipart űző valamennyi nemes és nem nemes mesterember nevét, viszont hiányoznak belőle azok a mesterek, akik nem céhes ipart űztek. A megyei összesítőben is csak 31 féle ipar szerepelt, melyek közül a Kemenesalján 22 volt képviselve. Az iparos helyek száma 54 volt, a községek 73 %-a. Tiznél több mester dolgozott Bobán, Dénesfán, Jánosházán, Kiscellben, Kisköcskön, Magyargencsen, Nemesmagasin, Peresztegen, Vönöckön. A mesterek száma elérte a 471 főt, köztük 276 a takácsipart űzte. /1.3.táblázat !/

Tiznél több takács dolgozott Bögötén, Jánosházán, Kisköcskön, Magyargencsen, Nemesmagasiban, Peresztegen, Vönöckön, ugyanakkor voltak olyan, egyébként iparosodott települések, ahol egyetlen takács sem élt /pl.Duka, Kiscell, Nemesdömölk/. A területi eloszlásból arra lehet következtetni, hogy a mesterek szándékosan csoportosultak egy-egy településen.Azt is feltételezhetjük, hogy a felesleges terméket felvásárló kereskedők így szivesebben felkeresték a "takácsfalvakat", mintha minden 2-3 mester külön településen élt volna. A takácsipar fejlődése kapcsolatos volt a mezőgazdaság kezdődő átalakulásával, melynek során, ha nem is a szükségleteknek megfelelően, de valamelyest nőtt a feldolgozható termékek száma, és részben felszabadult a faluhoz kötött zsellérek, jobbágyok munkaereje is.[11/]

1828-ban, az országos összeírás szerint a kemenesaljai településeken 319 mester és 113 legény volt. /1.4-5.táblázat !/. Bár ez az anyag a nem céhes iparokra is vonatkozik, a létszám mégis alatta marad az 1817 évinek. A különbség elsősorban a taká-

csok számából adódik, mivel 1828-ban az 1817-es létszámból /276/ már csak 72 mester szerepel. Nádasdy Lajos adatokban gazdag összeállításában[12/] arról beszél, hogy 1817-1828 között a csizmadia, kovács, szabó mesterek létszáma riasztó csökkenést mutat, és különösen nagy a sorvadás a takácsipar területén. Az okot a nemesi származású, így az 1828-as összeírásban nem szereplő iparosok nagy számára vezeti vissza. Megállapitása teljes egészében áll a kemenesaljai községek közül Vönöck és Nemesmagasi esetében. Nemesdömölkön, amely szintén közbirtokos község volt, viszont 1828-ban 11 kézművest irtak össze, mig 1817-ben csak ötöt találtak. Növekedés tapasztalható Kiscellben, ahol 1817-ben mindössze 27 céhes mester volt, 1828-ban pedig már 51 kézművest számláltak. Ezzel szemben Jánosházán, ahol 1817-ben 104 iparost vettek számba, 1828-ban már csak 49 élt. E mezővárosban az 1817-ben dolgozó 42 takácsból 1828-ra mindössze 6 maradt, azonban a számba nem vett mesterek nem voltak nemesi származásúak. A kovácsok, csizmadiák esetében 1817-hez képest 1828-ra a Kemenesalján nem volt nagy visszaesés. Jelentősen több mestert irtak össze a mészárosok és molnárok esetében 1828-ban, mint 1817-ben, ugyanis az uradalmi molnár és mészáros mesterek nem voltak céhtagok.[13/]

Az eltérések egy része az adatfelvételek más-más rendeltetése mellett azzal is magyarázható, hogy az 1828-as összeírás Vas megyei része országosan a leghiányosabbak közé tartozik. A községekről készült felvételi lapokon az iparosoknak csak egy részét jelölték, és a háztartásonkénti adatok közt a foglalkozások neve nem szerepel. A községek zöménél a magyarázó részben van ugyan iparosösszesités, azonban ennek adatai rendszerint eltérnek a háztartásonkénti felvételektől. Sokszor azt sem lehet megállapitani, hogy az összesitésben szereplő egy-egy mester melyik háztartáshoz tartozik. Az összeírás rectificatiója során községenként és mes-

terségenként is összesités készült, melyek közül az egyik a Vasm L-ban, a másik a MOL-ban található.[14/] A kettőt együttesen felhasználva sikerült a 319 mestert összeszámolni, akik közül azonban 26 foglalkozása nem állapitható meg. A megyei összesités szerint Vas vármegyében ekkor 1974 iparos volt, akik 61 féle mesterséget űztek, közülük 14,84 % élt Kemenesalján.

Az összeirás adatai szerint Vas megye összes iparosa közül 1828-ban mindössze 162 dolgozott tört évben /8,2 %/, és foglalkozott nyáron mezőgazdasági munkával, Kemenesalján pedig ez az arány 14 %-ot /42 iparűző/ tett ki. Forrásunk azonban e ponton is problematikus. Az országos adatok szerint még a fejlettebb mezővárosokban is legfeljebb minden második kézműves űzte folyamatosan mesterségét, a falvakban még ennél is kevesebb. Igy feltételezhetjük, hogy területünkün az összeirásból elsősorban a tört évben dolgozók maradtak ki. Nem szerepelnek olyan háziipari foglalkozások, mint a kosárfonást űzők ipara, bár ők igen nagy számban éltek egyes falvakban, például Beic községben. Az erdősültséghez képest igen alacsony a faipari mesterek száma. Nehezen hihető ez el, ha a mezőgazdasági igények kielégitéséhez szükséges kádárokra, kerékgyártókra gondolunk.

A 319 kemenesaljai mester mellett 1828-ban 113 legény dolgozott, ami megfelelt a megyei átlagnak és lényegesen jobb volt az országosnál: a 34 szakma közül 24-ben volt legény. A területi eloszlásból látható, hogy a jánosházi mesterek felének, a kiscelliek 2/5 részének jutott segitség, 63 iparos helyből pedig 37-ben dolgoztak legények. Elmondhatjuk tehát, hogy a munkaerő gyakorlatilag nem koncentrálódott. Ez annál érdekesebb, mivel láttuk, hogy egyes,speciális, tágabb piacokra ter-

melő mesterek egy-egy helységben csoportosultak. A kapitalista termelés kibontakozásának lehetősége tehát nem a mester--legény relációban, hanem a "bedolgozók" területén mutatkozott meg. /1.4.táblázat !/

Az 1828-as összeirás adatai szerint Kemenesalján az egy önálló iparosra jutó lakosok száma tág keretek között mozgott. 100-nál kevesebbnek termelt egy-egy kézműves Alsómesteri, Belsővat, Csipkerék, Hetye, Jánosháza, Kisbér, Kiscell, Nemesdömölk, Pórmagasi, Szentmárton, Szentmiklósfa, Szergény helységekben, bár az adatok bizonytalansága miatt ezt az értékelést is kritikával kell kezelni. Ha az összeirt lakosságot vetjük összze a kézművesek számával, akkor 27 - 18 és 60 év közötti - lakos jut egy önálló iparosra. Az összeirtakhoz képest leginkább iparosodott település Alsómesteri, Belsővat, Kiscell, Szentmárton volt.

Az idézett összeirásból megállapitható a mesterek jogi státusa /jobbágy, zsellér, házatlan zsellér/, sőt elvileg képet kaphatunk anyagi helyzetükről is. A számszerű vizsgálatot azonban a jelzett gondok miatt csak korlátozottan lehet elvégezni. Jánosházán például a 49 iparosból 37 házas zsellér, 12 házatlan zsellér volt, Alsómesterin 3 inquilinust, egy subinquilinust, Simonyiban négy inquilinust, hét subinquilinust, Nyögéren, Hetyén három-három subinquilinust irtak össze, Peresztegen, Mihályfán, Pápócon, Ságon jobbágy státusú iparosok is éltek.

Az egyes vagyontárgyakkal kapcsolatban érdemes áttekinteni a kiscelli iparosok helyzetét, ahol a háztartásonkénti adatsor 51 esetből 49-ben azonositható. A 49 iparos közül inquilinus volt 28, subinquilinus 21. Valamennyi zsellér rendelkezett házzal, 14-nek egy-két állata is volt.Hét iparos zsellér szán-

tót is vásárolt, bár ennek nagysága nem érte el az 1/8-jobbágytelket /a kézműves szántók nagysága minimum 1 1/3 pozsonyi mérő,[15] maximum 5 1/3 pozsonyi mérő volt./ Szolgát, szolgálót összesen három zsellér alkalmazott, sőt a házatlan zsellérek közül is volt két háztartásban segitség. A ház nélküli zsellérek egyetlen adótárgya az állatállomány volt, azonban ezt csak három esetben találtak náluk az összeirók. A nem teljes adatsorból is látszik, hogy a kiscelli iparosok mesterségükből éltek, hiszen mezőgazdasági jellegű vagyontárgyuk igen kevés volt. Lényegesen több szántóval, réttel,állattal rendelkeztek a falvak kézművesei, ahol gyakran beszélhetünk az ipar és mezőgazdaság összefonódásáról.

A szakirodalomban sokszor olvashatunk arról, hogy a mezőgazdasági tevékenység elvonta az iparból a munkaerőt, és ezzel akadályozta a kézműipar kapitalista átalakulását. Világosan kell látnunk azonban, hogy éppen a részben felszabadult sok falusi munkáskéz adott lehetőséget arra, hogy egyes, önellátó gazdálkodáson túlmutató, speciális iparágak kifejlődjenek, ami a kereskedők tevékenységének bekapcsolásával - mint mondtuk - szintén a tőkés fejlődés egyik lehetséges útja volt.

Tőkés üzemmel vidékünkön csupán egy esetben találkozunk: Hosszúperesztegen az itteni földesúr, Erdődy Kajetán répacukorgyárat üzemeltetett. Korszakunk végén, 1844-ben kezdte meg működését a kőszegi posztómanufaktúra, amely támaszkodott a városban és a környéken élő takácsok munkájára is. Hasonló szerepet játszott a soproni és németújvári posztógyár, melyek felvásárlói Sopron megye határán kivül bizonyára eljutottak a kemenesaljai falvakba is: elsősorban Peresztegre, Bögötére, János-

házára, Karakóra, tehát a Szentgotthárd - Körmend - Veszprém útvonal mellett fekvő községekbe.[16/]

- - - - - - - - - - -

A kereskedők számának meghatározása a Kemenesalján még problematikusabb, mint az iparosoké. A vizsgált dikális összeirások közül használható adatokat csak 1775-ből találunk, melyek szerint vidékünkön ekkor 35 kereskedő élt. 19 helységben laktak, számuk Jánosházán öt főt ért el. /1.2.táblázat !/ 1828-ban az összeirók megkülönböztették a kereskedőket /mercator/ és a kalmárokat /quaestor/, bár az elválasztás sem itt, sem országos vonatkozásban nem volt mindig következetes. Vas megyében ekkor 96 kereskedőt és 167 kalmárt vettek számba, akik közül 24 kereskedő /25 %/, illetve 58 kalmár /35 %/ Kemenesalján lakott. A számokból jól látható, hogy az iparosokhoz képest itt lényegesen több kereskedő talált munkát, mint a megye más területein.[17/]

A vizsgált községek közül 28-ban voltak kereskedők, létszámuk Jánosházán és Simonyiban elérte a 13 főt. A kereskedők és kalmárok zöme - mint ez a hiányos adatokból megállapitható - zsidó származású volt. Jánoshézán például kilenc zsidó kalmár élt, akik kartont, pamutot, szőrmét árultak, kettő közülük bőrt és gubacsot is értékesitett. Négy zsidó kereskedő /mercator/ nagyobb mennyiségben bőrt, gyapjút, dohányt vásárolt és adott el. Simonyiban - szintén - összesen 13 zsidó kereskedő volt. Egyikük társával kooperálva bőrrel, gyapjúval foglalkozott, kuriális telken raktárt tartottak fenn. Élt a faluban egy borkereskedő, valamint egy gyapjú- és gubakereskedő is, mig a többiek szatócsboltokkal rendelkeztek, illetve bort és pálinkát árultak. A hőgyészi négy, zsidó származású kalmár

szatócskodásból élt, és ezen kivül birkabőr- és rongyszedéssel is foglalkozott.

A zsidó kereskedők, mivel ingatlannal csak kivételes esetben rendelkeztek, foglalkozási csoportjukon belül a kevésbé vagyonosok közé tartoztak. Vas megyében az összeirók a kereskedőket tiz vagyoni kategóriába osztották, melyeken belül a kemenesaljaiak a következőképpen oszlottak meg:

6.osztály	2	kereskedő	2	kalmár
7. "	3	"	3	"
8. "	3	"	6	"
9. "	3	"	3	"
10. "	13	"	44	"

A nagy létszám azonban azt mutatja, hogy az élénk kereskedelmi forgalom, a lakosság árúval való ellátása, illetve felesleges ipari és mezőgazdasági termékeik felvásárlása - a megélhetéshez elegendő jövedelmet biztositott.

A zsidó lakosság nagy részesedése a 19.század közepén is jellemző volt a kemenesaljai településekre /1.6.táblázat !/. 1841-ben Fényes Elek adatai szerint 35 itteni községben összesen 834 zsidó volt, az összlakosság 2,95 %-a. 1851-ben a szerző 34 községből közöl adatokat, és 823 letelepedett zsidót jelöl. Számuk az összlakossághoz képest legnagyobb Jánosházán /6 %/, Dukán /7,5 %/, Hőgyészen /3,6 %/, Kissomlyón /4,8 %/, Nemesdömölkön /6,9 %/ és Simonyiban /10 %/ volt. Bár a foglalkozással kapcsolatos adatok e statisztikákban nem állnak rendelkezésre, bizonyos, hogy az iparosok termékeit felvásárló kereskedőket is e lakosság soraiban kell keresnünk.[18/]

Forrásainkban viszonylag kevés az adat arra vonatkozóan, hogy mi volt a kereskedés tárgya. Az országos normák szerint Kemenesalján is meg kell különböztetni a vásárokon folyó és a távolsági kereskedelmet. A vásárokat az iparosok közül elsősorban a készterméket előállító bocskorosok, német vargák, csizmadiák, szabók keresték fel, ha termelésük meghaladta a település lakosságának szükségleteit. A falvak és mezővárosok jobbágyai vagy jobbágytelken élő nemesei elsősorban felesleges gabonájukat adták el, Ság, Borgáta, Csehi, Csipkerék, Izsákfa, Káld, Keléd, Kisköcsk, Mindszent, Simonyi, Kissomlyó, Szemenye lakói borral, Csipkerék, Káld, Mindszent, Simonyi, Szemenye lakosai fával is kereskedtek.

Jánosházán fontos kereskedelmi cikk volt a dohány, valamint a baromfi, mellyel a bécsi, grazi piacokat is felkeresték, a gérceiek gyümölcsöt, elsősorban cseresznyét értékesitettek, Hosszúfalu, Csipkerék, Káld, Hőgyész stb.legelői és rétjei eladásra szánt állatok tartását tették lehetővé.

A kereskedők és kalmárok - a biztos jövedelem érdekében - szintén elsősorban a mezőgazdasági termékekre támaszkodtak. A vizsgált területről dohányt, szarvasmarhát, lovat, juhot, bort, gubacsot, gyümölcsöt, fát szállitottak el, és cserébe különféle gyári iparcikkekkel látták el a lakosságot. A 19.század elején azonban a kereskedelemben fontos szerepet kapott az idehozott len, gyapjú, valamint a kézművesektől felvásárolt gyolcs, guba, finomabb és durvább posztó, vászon, faárú is.[19/]

A kereskedelmi forgalom vizsgálata szempontjából nem érdektelen a vásáros helyek és piackörzetek áttekintése, amire az 1720-as és 1828-as összeirás alapján van lehetőség.[20/] 1720-ban a kemenesaljai lakosság termékeivel elsősorban a viszonylag távolabb fekvő kőszegi, soproni, valamint pápai piacokat kereste fel, ezen kivül vásár volt Rohoncon, az uradalmi központban és

már Szombathelyen is. Éppen a nagy távolság miatt a helységek nagyobb részéből a lakosság több piachelyen is próbálkozott. Például Karakó, Pálfa lakói Kőszegen, Pápán; Kisbér, Kissomlyó, Sótony, Nagysitke lakói Kőszegen és Sopronban; a ságiak, sömjéniak pedig Kőszegen, Sopronban, Pápán is megfordultak /1.7.táblázat!/.

1828-ban a községek zöme már csak egy vásáros helyhez kötődött. Az 1720-ban felsorolt piacok közül csak a soproni és pápai maradt meg, de az ide látogató kemenesaljai lakosok másutt is árultak. Vásáros hellyé emelkedett Kiscell, ahová a hiányos adatok szerint is 23 község lakói hordták termékeiket. Fontos szerepet kapott a Rába túlsó partján a közeli Sárvár, a távolabbi városok közül pedig az egyre inkább fejlődő megyeszékhely, Szombathely. A jó piaci lehetőségek miatt viszonylag nagy távolságból is 37 kemenesaljai község árúi cseréltek itt gazdát.[20/] Kiscell jelentősége nemcsak az ipar, hanem a kereskedelem szempontjából is kiemelkedett.

A piackörzetek és az iparoshelyek összehasonlításából látható, hogy a kézművesség és a kereskedelem kapcsolata a vizsgált területen kétirányú volt. A vásáros helyeken és a közvetlenül szomszédos településeken, ahol az értékesitésre jó lehetőség nyilt, főként a készterméket előállitó iparok fejlődtek, és e termékeket a mesterek maguk árulták. Mivel a vásárokon - Jánosházán, Kiscellben, Szombathelyen - főként, gabona, bor, állatkereskedelem folyt, természetes, hogy a mezőgazdasági feleslegel rendelkezők itt szerezték be ipari szükségleteiket. A részmunkaidőben dolgozó takácsok viszont főként a fontosabb közlekedési utak mentén, de a piachelyektől viszonylag távolabb laktak, hiszen a felvásárló kereskedők itt is felkeresték őket.

A zömmel zsidó származású kereskedők - az elzárkózás miatt - a nagyvárosoknál szivesebben telepedtek le a falvakban és kisebb mezővárosokban, ahol már a 18.század végétől meghonosodtak. Mivel termékeiket nem a vásárokon, hanem távolabbi községekben szerezték be, jelenlétük, nagyobb számuk nem tette az illető helységet feltétlenül piacközponttá /pl.Simonyi, Duka, Hőgyész esetében/.

- - - - - - - - - -

Bár az 1857-es népszámlálás korszakunkon kivül esik, érdemes megvizsgálni, hány iparos és kereskedő élt a Kemenesalján e statisztika szerint. Ez annál is inkább célszerű, mivel e felmérésben kevés a bizonytalanság, hiszen az összeirók pontosan feljegyezték a nemes és nem nemes kézműveseket, a céhtagokat és céhen kivülieket. A falusi, mezővárosi körülmények között a polgári forradalom után nem is volt azonnal váltás, igy a hivatkozott összeirás sok szempontból még a feudális kor utolsó évtizedeinek viszonyait tükrözi. /1.8.táblázat!/[21]

1857-ben a kemenesajai járás községeiben 1828ához képest az iparosok száma kétszeresére, a legényeké háromszorosára emelkedett, a kereskedők esetében azonban csak 66 % volt a növekedés. A legények számának gyarapodása arra mutat, hogy a feudális kötöttségektől felszabadult falusi munkaerő megpróbált az iparban boldogulást keresni. Kisebb az emelkedés az önálló iparűzők esetében, különösen akkor, ha ezeket az adatokat az 1828-as összeirásnál teljesebbnek tekintett 1817-es céhes statisztikával vetjük össze. 1817 és 1857 között az iparosok számában csak 30 %-os növekedés volt, egyes, korábban erőteljesen iparosodott településeken még visszaeséssel is találkozunk. Jánosházán például a 104 iparossal szemben csak 91, Kisköcskön 14 helyett 7, Nemesmagasiban 25 helyett csak 13 iparos dolgozott. Gyarapodott a mes-

terek száma Alsómesteriben, Borgátán, Csöngén, Gércén, Káldon, Kiscellben stb. A rövid felsorolásból is látható, hogy a mesterek száma azokban a községekben növekedett, ahol a kézművesség alapját nem a takács mesterség jelentette. A feudális struktúrából kinőtt, korábban fontos "bedolgozói" tevékenység a fejlődés folyamán elvesztette jelentőségét, a tőkeszegénység, vállalkozói kedv hiányában a hajdani takács centrumokban nem alakultak tőkés textilüzemek, bár a szükséges munkaerő a polgári forradalom után a korábbinál nagyobb mértékben állt rendelkezésre. A váltást a kereskedők számának mérsékeltebb növekedése is mutatja.

A fejlődés megtorpanásának másik okát a mezőgazdaság kezdődő átalakulásában kell keresnünk. A 19.század közepétől az európai piacokon a gabona egyre keresettebb cikk lett, és ennek következtében - először az ország nyugati megyéiben feltörték a réteket és legelőket, hogy minél több szántóterülethez jussanak. Az állattartás vesztett jelentőségéből, igy a takácsok, posztókészitők, timárok, csizmadiák, szűcsök számára - országos méretekben is - egyre kevesebb nyersanyag állt rendelkezésre. Az intenzivebb földművelés, a korábbi, külterjes állattartáshoz kötődő, részmunkaidőben végzett iparűzést visszaszoritotta.

Harmadik tényező az egyre inkább fejlődő kapitalista ipar versenye volt, melynek termékei feleslegessé tették a kezdetleges műhelyekben készült árúcikkeket. A távolsági kereskedők számára is nagyobb haszonnal kecsegtetett az olcsó gyári árú kedvező értékesitése, mint a falvakban őzött kézművesség koordinálása. Az 1850-es években végrehajtott jobbágyfelszabaditás, mely nemcsak az egyes falvak és mezővárosok határát, hanem társadalmát is átrendezte, elősegitette a kapitalista fejlődés meggyorsulását.

- - - - - - - - -

A kemenesaljai kézműipar a feudális korban az ország más területeihez hasonlóan céhes keretben működött. A céhek a 16-17. században nemcsak érdekvédelmi szervezetek voltak, hanem közvetlenül is részt vettek a munka szervezésében, a termelés irányításában. Segítették a nyersanyag beszerzését, az árú értékesitését, harcot hirdettek a konkurrencia ellen, de joguk volt arra is, hogy a termékek minőségét ellenőrizzék.

A céhleveleket egy vagy több település mesterei kapták, vidékünkön a több településnek szóló céhlevelek voltak általánosak.' A kibocsátó lehetett valamely város tanácsa, a megyei törvényhatóság, világi vagy egyházi földesúr vagy maga az uralkodó. Egykét speciális mesterség esetében egész megyék vagy országrészek is kaphattak céhlevelet.

Vas megye valamennyi molnármestere például 1576-ban az uralkodótól kapta meg kiváltságait, bár a kemenesaljai molnárok ebben az időben még a Sopron illetve Veszprém megyei molnár céhekhez tartoztak, aszerint, hogy malmaik a Rábán vagy Marcalon épültek-e. A rábai molnár céh 1623-ban kivált a közös szervezetből, amely Sopron megye határának megfelelően a répcei molnárokat is magában foglalta. Az új kiváltságlevelet Sopron megye közgyűlése 1648-ban erősitette meg.22/

A legősibb Vas megyei céhlevél 1480-ban a sárvári szűcs, nyerges, fékcsináló /kerékgyártó/, szijgyártó mestereknek szólt, melyet 1569-ben megerősitettek, és kiterjesztettek a kovácsokra, lakatosokra, kardkészitőkre is. 1677-ben Sárvár magisztrátusa e helyi és kemenesaljai mesterek kérésére a kiváltságot Sömjén, Vönöck, Simonyi, Szergény, Köcsk, Kócs, Jánosháza, Gógánfa, Sár

helységeknek is átadta olymódon, hogy az abban foglaltakkal e felsorolt mesterek mellett a csiszárok, paizskészitők, kesztyűsök is élhetnek. Fenti kiváltságlevelet még ebben az évben megkapták Nemesmagasi és Varsánd mesterei, valamint külön a jánosházi és miskei kovácsok.

A korai céhlevelek közé tartoznak a takácsok privilégiumai is, melyek nagyobb része Pozsonyból származott. Innen kaptak kiváltságlevelet 1579-ben a jánoshází, 1712-ben a peresztegi, kisbéri, egervári takácsok, mig a mihályfaiakét 1683-ban az uralkodó bocsátotta ki. A sárvári céh illetve a városi tanács adott privilégiumot a gércei csizmadiáknak /1760/, a pápai a nemesdömölki szebóknak /1761/, a szombathelyi a jánoshází vargáknak /1707/. A jánoshází szabók /1721/, csizmadiák /1701/ és egyéb mesterek /1759/ kiváltságait földesurak erősitették meg.[23/] A nemesdömölki csizmadiák céhlevele Pozsonyból származott. Ezt 1602-ben megkapták a rohonciak, akik a pozsonyi városi tanács engedélyével 1761-ben e községnek adták át.

Mint a feldorolásból látszik, a Kemenesalján a 18.század közepén már 17 céhes szervezet működött. Köztük négy vette át a sárvári szücsök, nyergesek, kovácsok stb.középkorból származó céhlevelét, melyet érdemes részleteiben megvizsgálnunk. E privilégium 1480 évi változata bevezetőjében meghatározza a céhes szervezetek ősi szerepét és funkcióját a szakmai munka irányitásában, a termelés megszervezésében. Lehetőséget ad arra, hogy a céhbe tömörült mesterek céhmestert válasszanak, aki ellenőrzi az egyes céhtagok munkáját, és a testületet képviseli. Csak az lehetett mester, akit a társaság és a céhmester megfelelőnek talált, és az előirt felvételi dijakat megfizette. Céhen kivüli vagy más vidékről településeikre jött iparos szakmájukba vágó dolgokat nem készithetett, és hasonlóképpen nem árulhatták termékeiket a keres-

kedők, kalmárok sem. A kiváltságlevelet tiszteletben kellett tartani a városok és községek elöljáróinak, a mestereket senki sem bántalmazhatta, őket munkájában nem háborgathatta, termékeiket el nem vehette. 1677-ben a privilégiumot kiegészitették: meghatározták a mesterek özvegyeinek jogait, miszerint mig új házasságot nem kötöttek, üzhették volt férjük mesterségét, és legényt is alkalmazhattak. Előirták a legények alkalmazásával és a felmondással kapcsolatos normákat, tiltva egymás segédeinek elcsábitását. A céhmester biráskodási jogát csupán a kisebb jelentőségű ügyekre korlátozták, és minden esetben fellebbezni lehetett a céh székhelyén működő magisztrátushoz.

Az 1602-ben kelt, 1761-ben átvett nemesdömölki céhlevél 22 pontból épült fel. Első részében meghatározta a mesterré válás feltételeit, előirva a felvételhez szükséges igazolásokat, a remekmunka készitését, ebéd adását a céhtagok részére és a céhnek járó magas felvételi dijakat. Szabály volt az is, hogy az új céhtagnak, vagy az özveggyé váló mesternek egy éven belül meg kellett nősülni. A mesterek fiait ingyen, a őket fele taksáért vették fel a szervezetbe. Idegen kereskedők és mesterek termékeiket a vásárokon csak akkor árulhatták, he előzőleg a céhmesternek vagy a kijelölt látómesternek bemutatták. azokat.

Meghatározták az özvegyek jogait, az inasok szegődtetésének, szabaditásának módját, a tanulóidő hosszúságát. Előirták, hogy a felszabadult legények három évet vándoroljanak, A céhtagok maximálisan 2 legényt és három inast tarthattak, a legények bére nem lehetett több a céh által meghatározott összegnél. A legény vásár vagy ünnep előtt nem hagyhatta el mesterét, este 9-ig tartó munkája után ura anyagából sejját hasznára is dolgozhatott. Vásáron vagy egyéb alkalmakkor a mesterek csak úgy vehettek bőrt, ha azt a céhmesternek bejelentették. Létszámuk Nemesdömölkön csak hat

fő lehetett, új mestert csak akkor vehettek fel, ha valaki meghalt vagy abbahagyta iparát. [25/]

A nemesdömölki szabók Pápáról átvett céhlevele a 18.század elejéről származott. Az 52 pontból álló dokumentum sok olyan előírást foglalt magában, melyek a mesterek monopol helyzetének biztositására, az idegenek kizárására vonatkozott /pl.céhbeállás módja, mesterek fiainak kedvezményei, pénzbüntetések stb./, azonban megengedték idegen mestereknek és kereskedőknek a vásáron való árusitást. E céhlevél a mesterfelvételt azzal tette nehézzé, hogy nem remekmunkát irt elő, hanem igen gazdag lakoma rendezését az egész céh számára, melynek elkészitését két választott kóstoló mester ellenőrizte.[26/]

A 18.század közepétől a céhek működése körül országos gondok jelentkeztek, melyek elsősorban a szabad királyi városok mestereit érintették. Problémát jelentett, hogy a céhek a mesterek jóléte érdekében korlátozták a termelést, ami a lakosság ellátását veszélyeztette. Atfelsőbb megerősités nélkül megszerzett kiváltságlevelek különbözőek voltak, és a gyakorlatban tartalmazhattak olyan előirásokat is, melyek a közösség érdekeit sértették. Az egymásnak átadott céhlevelekben sok paragrafus a kibocsátó céh viszonyait tükrözte, a kisebb falvakban, mezővárosokban értelmetlen volt, és csak vitákat okozott. Ilyen pont volt például a legények számának korlátozása vagy a városi joghatóságra vonatkozó előirás.

A helytartótanács már 1730-tól lépéseket tett a céhek megreformálására, majd 1761-ben elrendelte az összes céhlevelek beszedését és megújitását. Ettől kezdve a céhek - elvileg - megadott minta szerint, csak azonos szövegű céhleveleket kaphattak, melyekbe a termelés közvetlen irányitását érintő pontokat nem vehettek fel. Kötelezővé tették viszont minden esetben a remeklést, mellyel a céhek kizárólagos jogot kaptak a mesterek képességeinek

elbirálásában. A remekmunka nehéz volt, a hibákért súlyos büntetést kellett fizetni. Csökkentették a mesterfiaknak járó kedvezményeket, megtiltották a korábban kötelező lakomákat, igyekeztek korlátozni a céhes biráskodást, a szabad királyi városokban kiterjesztették a céhbiztosi intézményt. Érvényes céhlevelet - az előírások szerint - csak az uralkodó adhatott, a céh székhelyén kívül lakó mesterek beiratkozhattak a testületekbe, de a privilégiumot átadni nem lehetett.[27/]

Kemenesalján 1761 és 1805 között csak a jánosházi takácsok, szabók, szűrszabók /1780/, dénesfai takácsok, valamint a kiscelli csizmadiák, szabók, szűcsök vegyes céhe alakult meg /1798/.[28/] Hogy a helytartótanács előírásait mennyire nem vették komolyan, az is bizonyitja, hogy az 1798-as céhlevelet is csak a kiscelli magisztrátus adta ki, egyes paragrafusai pedig az emlitett nemesdömölki csizmadia kiváltságlevélnek feleltek meg, nem az általános előírásoknak.

A céhek következő általános reformjára 1805-1813 között került sor. 1805 februárjában a helytartótanács elrendelte az összes céhlevelek beszedését, megújitását, melyhez 17 pontból álló mintát bocsátott ki. Sem a céhek, sem a felügyeletüket ellátó törvényhatóságok nem siettek a rendelkezés végrehajtására. Kemenesaljáról ebben az időszakban a helytartótanácshoz mindössze egy céhalakitási és egy újitási kérelem érkezett. 1808-ban a mihályfai takács céh, ahová igen sok más helységbeli mester is tartozott, az 1687-ben kiadott céhlevelét kivánta megújittatni. Vég ugyanebben az évben jelezték Nemesmagasi, Pördömölk, Szergény, Vönöck és Szentmárton takácsai , hogy külön akarnak válni e közös szervezettől, és új céhlevélért jelentkeznek.[29/]

Az eredménytelenség láttán 1813-ban a helytartótanács újabb rendeletet bocsátott ki, és ezúttal minden részletre kiterjedő,

55 pontból álló mintaszabályzatot küldött meg a törvényhatóságoknak.[30] Az előírás messzemenően tiszteletben tartotta a céhek testületi jogait, a szakmai igazgatásnak és ügyintézésnek széles körét. A mesterek céhbiztosi felügyelet mellett szabadon tarthatták céhgyűléseiket, itt segédtették az inasokat, szabadították fel a legényeket, bírálták el mesterjogot kérő társaik munkáját. Bíráskodási jogukat korlátozták, sőt a céhgyűlésen hozott szakmai döntés ellen is fellebbezni lehetett a törvényhatósághoz, a helytartótanácshoz vagy a kancelláriához. Az 1813-as általános rendelet részletesen szabályozta az inaskképzés rendjét, a legények alkalmazásának módját, az özvegyek jogait. Megtiltotta a nehéz remeket, eltörölte a remek hibáiért kiszabható pénzbüntetést, megszüntetett minden kedvezményt a mesterek fiainak és vejeinek felvételével kapcsolatban.[31]

Mivel a továbbiakban is lehetőség volt arra, hogy egyes mezővárosi, falusi céhek be a mesterek alacsony száma esetén más helységbeliek is beiratkozzanak, vagy különféle szakmákat egyesítő céheket hozzanak létre, vidékünkön is, mint az ország más mezővárosaiban és falvaiban, nagy ütemben indult meg a céhlevelek megújítása. Nádasdy Lajos kutatásai alapján helyesen állapítja meg, hogy a Vas megyei céhek fejlődése bizonyos fokig eltért az országostól, hiszen itt a falusi, mezővárosi céhek zöme nem 1813 után, hanem a korábbi időszakban alakult.

1817-ben Vas megye eleget tett a helytartótanács rendeletének, összegyűjtötte a régi kiváltságleveleket, valamint a céhek nyilatkozatait azok megújításával vagy új szervezet alakításával kapcsolatban. A kérelmeket megyei küldöttség vizsgálta felül, és állította össze a korábban idézett statisztikát a szervezetekhez tartozó mesterekről. Kemenesaljáról Kiscell, Jánosháza, Mihályfa, Pereszteg, Nemesdömölk, Oszkó és Dénesfa céhei

jelentkeztek. A kiscelli csizmadia céh korábban emlitett, 1798 évi kiváltságlevelét kivánta megújitani. A szervezethez ekkor 44 mester tartozott, Kiscell, Nemesdömölk, Vönöck, Mihályfa, Ostffyasszonyfa, Gérce, Sitke, Káld, Kocs, Belsővat helységekből. A kérést az uralkodó még 1817-ben teljesitette.[32/]

Jánosházáról valamennyi régi céh /takács, szabó, csizmadia, varga, kovács/, összesen 180 jánosházi és más helységbeli mesterrel jelentkezett a kiváltságlevelek megújitásáért. A magyar szabók, német szabók, szűrszabók 1826-ban érték el céljukat, a takácsok ügye 1829-ig húzódott el. A hosszas kérelmezés után kiadott céhlevél nem az eredetileg meghatározott 14 helységnek, hanem csak a jánosházi, sági, valamint a németkeresztúri, hetyei, kissomlyói, káldi, nagy- és kisköcski, bobai, gércei mesterek-nek szólt.[33/] A csizmadiák, vargák, kovácsok céhlevelét nem is újitották meg, e mesterek a régi kiváltsággal éltek tovább.

Nem értek el eredményt a dénesfai, oszkói és peresztegi takácsok sem. Bár a dénesfaiak összesen 88-an voltak, azonban maguk is inkább a Mária Teréziától kapott, viszonylag új kiváltságlevelet akarták használni, az oszkói céhet /15 fő/ pedig a vármegye nem támogatta. Az volt a véleményük, hogy a néhány mester iratkozzék be a vasvári céhbe. A peresztegi takácsok /24 fő/ a Pozsonyból átvett régi céhlevelet tartották jogbiztositéknak.

Mihályfa és környéke takácsai /76 fő/, megismételve 1808-as beadványukat, 1817-ben újra kérték az 1683-as céhlevél megerősitését. A testülethez 18 helység takácsai tartoztak, de vita támadt a céh székhelyét illetően. A három esélyes községből Mihályfán ekkor már csak 4 mester volt, Nemesmagasin 24, Vönöckön pedig 19. 1826-ban Nemesmagasi központtal alakult újjá a céh. Ez a megoldás azonban nem tetszett az összes érdekelteknek, ezért 1835-ben a hőgyészi és magyargencsi mesterek új céhet hoz-

tak létre.[34/]

A kemenesaljai járás kovács és kerékgyártó mesterei szintén régi kiváltságukat akarták megújítani. Összesen 32 céhtag volt, akik a kovácsipar szétszórtságának megfelelően 30 községben laktak. Több, mint 10 évig nem érték el céljukat, majd az asztalosokkal társulva azt 1830-ban megismételték. Érvényes céhlevelet ekkor sem tudtak szerezni,[35/] a régi kiváltság birtokában működtek tovább.

1844-ben megerősítették régi céhlevelüket a rábai molnárok, és sikerült új céhlevelet váltani a gyorsan fejlődő Kiscell három céhének. A kiscelli, dömölki, sági, simonyi asztalosok, kádárok, lakatosok, esztergályosok, üvegesek, ácsok /összesen 17 fő/ 1828-ban fordultak Vas megye közgyűléséhez. Előadták, hogy eddig a pápai, szombathelyi, csornai, körmendi, sárvári céhekhez tartoztak, azonban a nagy távolság miatt ügyeiket bajosan tudják intézni. Az uralkodó a kérést 1836-ban teljesítette.[36/] A kiscelli magyar szabók, német szabók, szűrszabók 1835-ben, a mészárosok 1840-ben kaptak új céhlevelet,[37/] végül meg kell említeni a pápóci és szentmiklósfai takácsok 1846-ban kelt privilégiumát, amely vidékünkön az utolsó érvényes céhlevél volt.

A feudális kor végén Kemenesalján - a régi és új testületeket figyelembe véve - 26 céh működéséről van tudomásunk. A céhes ipart űző mesterek egy része azonban megfelelő létszám hiányában nem tudott céhet alakítani még úgy sem, hogy egymás melletti községek mesterei összefogtak volna. Ilyen ipar volt például a fazekasoké, ahol a hosszúfalui mesterek a vasvári, a miskeiek a vörösvári céhhez tartoztak. Az egyetlen kiscelli szappanfőző a szombathelyi, két kiscelli gombkötő a sárvári céhbe iratkozott be. Egy-egy miskei illetve mihályfai kőműves Pinkafőn talált céhes szervezetet.

1813 után megszűnt vidékünkön az a gyakorlat, hogy városok, földesurak vagy a céhek egyméanak céhartikulusokat adtak. Bár a céhek egy része - mint láttuk - nem újitotta meg régi kiváltságlevelét, azonban az 1813-ban kiadott általános rendelet előirásait minden testület betartotta, akár volt érvényes céhlevele, akár nem. A helytartótanács és a vármegye - az országos gyakorlatnak megfelelően - kénytelen volt tiszteletben tartani a mesterek új és régi kiváltságait, hiszen éppen a szétszórtság miatt a céhek testületi jogaikat csak korlátozott mértékben és éppen a köz érdekében gyakorolták. Ha egy testület illetékességi területe 10-15 falura kiterjedt, lehetetlen volt rendszeresen céhgyűlést tartani, a szabályos mesterfelvételt, remeklést is csak a céh székhelyén követelték meg. Az érdekvédelmi funkció a kontár iparosokkal, beköltöző új mesterekkel szemben gyakorlatilag megszűnt, hiszen semmiféle szabály nem irta elő, hogy egy-egy település mesterei az egyik céhből kiszorulva másik szervezetbe belépjenek. Például a két gércei csizmadia mester közül az egyik a kiscelli, a másik a jánosházi céh tagja volt, hét olaszkai takácsból hat az oszkói, egy a vasvári céhbe iratkozott.

A testületek elsődleges funkciója az iparosképzés szervezése, a segédtetés, felszabaditás, valamint a vándorlegények munkájának igazolása volt. A szinte áttekinthetetlen illetékességű céhek igazolásait a mesterek az ország bármely részén elfogadták, sokkal inkább, mintha a kemenesaljai legények és inasok nagyobb városokban, de nem céhes mestereknél dolgoztak volna. Mivel a céhek ügyeivel kapcsolatban nem voltak viták, a vármegyei közgyűlés, a helytartótanács, kancellária nem szólt bele működésükbe, Céhes téma csak akkor került a vármegyei közgyűlés elé, ha a kiváltságlevelek megújitásáról vagy új szervezetek alakitásáról volt szó, és ilyenkor a vármegye rendszerint pártolta a mestereket.[38]

Egyetlen fontos terület, ahol a vármegye irányító szerepe érvényesült a termékek árának meghatározása volt, azonban a közgyűlés ezt a jogát csak 1818-ig, és a 18.század utolsó évtizedeitől egyre kevesebb mesterségnél gyakorolta. Az utolsó, teljes körű limitációban már csak 18 hagyományos mesterség termékei szerepelnek, az újonnan kialakult iparokkal, néhány főt foglalkoztató mesterségekkel a vármegye nem törődött. 1818-ban külön szabályozták kilenc kemenesaljai község kovácsainak munkáját /Duka, Baltavár, Borgáta, Csehi, Csipkerek, Hetye, Peresztegi, Karakó, Pálfa/, melyekben a mesterek egy része kemenesaljai, más részük távolabbi céhek tagja volt.[39/] Az árszabások betartása - a speciális községi árszabások kivételével - a megye falvaiban és mezővárosaiban nehezen volt megkövetelhető, inkább csak irányelvként szolgált.

- - - - - - - -

Kemenesalja iparát és kereskedelmét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a céhek, szakirodalomban sokszor hangsúlyozott iparkorlátozó tevékenysége e területen, falusi és mezővárosi körülmények között nem érvényesült. A fejlődést a piaci igények, az értékesítési lehetőségek, a rendelkezésre álló munkaerő és felvevőpiac határozták meg, és a feudális kötöttségek főként munkaerő- és tőkehiány formájában jelentkeztek. A polgári korszakban, a céhek felszámolása után ezért nem következett be lényeges változás, hiszen a sok kis falusi céhszervezet az egykori érdekvédelmi testületeknek és az erős, akár a helytartótanáccsal vagy kancelláriával vitatkozó városi céheknek csak halvány utánzata volt.

1.táblázat.

A népességszám alakulása 1697-1850[40/]

helység neve	1697	1785	1828	1850
Alsómesteri	103	371	244	277
Baltavár	-	396	464	483
Beic	132	450	418	438
Belsővat	106	120	76	72
Boba	250	521	590	699
Boldogasszonyfa	108	375	262	277
Borgáta	184	359	341	332
Bögöte	-	427	504	508
Csehi	171	523	503	471
Csipkerék	-	628	680	621
Csönge	293	610	788	796
Dénesfa	110	587	565	644
Duka	-	660	628	629
Egervár	-	243	272	243
Egervölgye	452	443	465	456
Egyházaskesző	-	454	699	781
Felsőmesteri	218	163	177	288
Gencs	319	891	1092	1340
Gérce	376	1197	1138	1366
Gösfa	137	316	278	354
Gyertyános	-	130	171	175
Hetye	227	432	533	540
Hosszúfalu	185	629	526	645
Hőgyész	356	801	949	1160
Izsákfa	157	283	367	417

Jánosháza	506	1535	1822	2262
Káld	223	905	1045	617
Kám	198	545	544	539
Kápolna	-	202	212	182
Karakó	169	336	387	343
Kecskéd	208	396	412	447
Keléd	-	64	173	200
Kenyeri	161	356	354	404
Keresztúr	10	462	655	607
Kétsitke	124	308	281	373
Kisbér	53	541	465	372
Kiscell	-	267	495	517
Kisköcsk	-	345	410	301
Kissomlyó	150	575	663	615
Kócs	237	392	436	443
Martonfa	144	155	56	107
Merse	111	279	235	376
Mihályfa	-	935	891	859
Mindszent	253	624	412	503
Miske	236	436	461	445
Nagyköcsk	111	305	234	214
Nagysitke	280	483	534	541
Nemesdömölk	283	570	519	454
Nemesmagasi	218	870	837	1069
Nyögér	-	507	458	481
Olaszka	-	280	376	669
Ostffyasszonyfa	118	1012	1105	1328
Oszkó	287	861	826	867
Pálfa	127	390	380	498

Pápóc	194	679	914	1069
Pereszteg	190	1285	1154	1423
Pórdömölk	50	57	71	70
Pórmagasi	67	292	410	374
Ság	237	1001	1195	1398
Simonyi	545	1265	1414	1654
Sótony	-	573	499	506
Sömjén	450	579	670	310
Szemenye	-	500	405	459
Szentmárton	186	278	148	270
Szentmiklósfa	86	223	335	328
Szentpéter	78	614	688	972
Széplak	243	479	454	566
Szergény	314	429	467	637
Tilaj	-	315	306	307
Tokorcs	290	322	289	324
Ujlak	153	550	630	618
Ujszentmihályfa	-	56	44	-
Várkesző	39	153	256	323
Vönöck	288	1005	954	933
ÖSSZESEN	11 500	37 628	39 711	43 186

2. táblázat.

Kézművesek és kereskedők a dikális összeirások szerint 1775-1808[41/]

1775.	helység neve	összeirtak száma	kézműves	kereskedő
I.	Jánosháza	298	10	5
	Dömölki apátság	53	17	5
II.	Alsómesteri	27	1	-
	Baltavár	57	-	1
	Beic és Gyertyános	53	3	-
	Boba	41	2	-
	Borgáta	75	1	-
	Bögöte	62	1	-
	Csönge	49	1	2
	Duka	38	2	-
	Hetye	31	3	1
	Hosszúfalu	144	1	-
	Hőgyész	19	1	1
	Izsákfa	32	1	-
	Káld	85	4	2
	Kám	44	3	1
	Karakó	81	3	-
	Kecskéd	45	1	-
	Kenyeri	29	1	1
	Keresztúr	22	2	-
	Kétsitke	110	2	-
	Kisköcsk	43	2	2
	Kissomlyó	54	2	-
	Kocs	29	2	-
	Mihályfa	55	3	1
	Mindszent	86	-	2
	Miske	64	3	-

Miske	64	3	-	
Nagyköcsk	46	-	1	
Nemesdömölk	40	1	1	
Nemesmagasi	23	1	-	
Olaszka	110	1	-	
Os tffyasszonyfa	50	1	-	
Pápóc	110	3	1	
Pereszteg	264	-	2	
Pórdömölk	7	1	-	
Pórmagasi	34	1	-	
Ság	151	1	1	
Simonyi	32	2	3	
Sömjén	27	1	-	
Szentmárton	8	1	-	
Szentmiklósfa	67	1	-	
Szentpéter	83	1	2	
Széplak	56	2	-	
Tilaj	66	1	-	
Tokorcs	61	2	-	
Ujlak	67	5	-	
Várkesző	25	2	-	
Vönöck	42	1	-	Összesen:101 iparos 35 kereskedő

III.

Belsővat /9/, Csehi /82/, Csipkerék /86/, Egervölgye /51/, Egyházaskesző /63/, Felsőmesteri /19/, Gencs /57/, Gérce /131/, Kápolna /41/, Kisbér /50/, Merse /29/, Oszkó /116/, Pálfa és Martonos /86/, Szemenye /24/, Ujmihályfa /11/.

Összesen: 3992 összeirt családfő

1781.	helység neve	összeirtak száma	kézműves	kereskedő
I.	Dénesfa	104	12	-
	Duka	56	6	-
	Jánosháza	255	15	2
	Dömölki apátság	51	17	2
	Nemesdömölk	37	12	-
	Szentmihályfa	79	12	-
	Zsidőfölde	68	8	-
II.	Alsómesteri	30	1	-
	Baltavár	43	4	-
	Beic és Gyertyános	58	2	-
	Boba	28	3	-
	Borgáta	64	2	-
	Bögöte	64	2	-
	Csehi	82	4	-
	Csipkerék	72	1	-
	Csönge	47	2	-
	Egervár	14	1	-
	Gencs	61	1	-
	Gérce	152	5	-
	Hetye	30	1	-
	Hosszúfalu	104	1	-
	Hőgyész	28	1	-
	Jákfa	22	2	-
	Káld	77	4	-
	Kám	53	3	1
	Karakó	70	2	-
	Kecskéd	51	1	-
	Kenyeri	33	1	-
	Keresztúr	12	2	-
	Kétsitke	99	1	-

Kisköcsk	28	1	1	
Kissomlyó	46	3	-	
Mihályfa	66	3	-	
Nagyköcsk	48	2	-	
Nemesmagasi	21	2	-	
Ostffyasszonyfa	46	3	-	
Oszkó	140	1	-	
Pálfa és Martonos	77	1	-	
Pápóc	106	1	-	
Pereszteg	243	5	-	
Pórdömölk	7	2	-	
Simonyi	43	2	-	
Sömjén	41	2	-	
Szentmiklósfa	37	-	1	
Széplak	60	2	-	
Tilaj	67	1	-	
Ujlak	64	4	-	Összesen:165 iparos
Vönöck	35	1	-	7 kereskedő

III.

Belsővat /10/, Boldogasszonyfa /60/, Egervölgye /50/, Egyházaskesző /55/, Felsőmesteri /18/, Gösfa /52/, Kápolna /42/, Kisbér /51/, Kocs /23/, Merse /33/, Mindszent /79/, Miske /59/, Olaszka /103/, Pácson /46/, Pórmagasi /31/, Ság /125/, Szemenye /78/, Szentmárton /10/, Szentpéter /68/, Szergény /63/, Tokorcs /51/, Ujmihályfa /11/, Várkesző /29/,

Összesen: 4266 összeirt családfő

1787.	helység neve	összeirtak száma	kézműves	kereskedő
I.	Jánosháza	208	15	-
	Kiscell	47	15	1
	Nemesdömölk	35	12	-
	Szentmihályfa	110	7	-
II.	Baltavár	64	2	-
	Beic és Gyertyános	39	1	-
	Belsővat	14	1	-
	Boba	28	1	-
	Borgáta	72	1	-
	Bögöte	49	1	-
	Csönge	49	2	-
	Dénesfa	99	5	-
	Döröske	48	1	-
	Duka	61	1	-
	Egervár	17	1	-
	Felsőmesteri	17	1	-
	Gencs	58	1	-
	Gösfa	60	2	-
	Győrvár	29	1	-
	Hetye	44	1	-
	Hodász	68	2	-
	Hőgyész	21	2	-
	Izsákfa	32	2	-
	Káld	73	2	-
	Kápolna	48	2	-
	Karádfölde	58	1	-
	Kecskéd	37	1	-
	Kenyeri	33	1	-
	Kétsitke	112	2	-

Kisköcsk	32	1	-	
Kismákfa	27	1	-	
Kissomlyó	46	1	-	
Kocs	19	1	-	
Mihályfa	68	2	-	
Nagymizdó	43	1	-	
Nemesmagasi	25	2	-	
Nyögér	87	2	-	
Ostffyasszonyfa	56	1	-	
Pálfa és Martonfa	72	1	-	
Pápóc	97	3	-	
Pereszteg	226	1	-	
Petőmihályfa	41	2	-	
Ság	138	1	-	
Sával	39	3	-	
Simonyi	29	2	-	
Sömjén	41	2	-	
Szarvaskend	78	1	-	
Szentmárton	11	-	1	
Szentpéter	84	1	-	
Szentpéterfa	32	1	-	
Széplak	61	1	-	
Telekes	84	3	-	
Ujlak	81	1	-	
Várkesző	23	1	-	
Vasvár	93	3	-	
Vönöck	35	1	-	Összesen:102 iparos
Zsidófölde	70	4	-	2 kereskedő

III. Alsómesteri /29/, Andrásfa /39/, Boldogasszonyfa /62/, Csehi /112/, Csipkerék /115/, Döbörhegy /60/, Egervölgye /57/, Egyházakesző /68/, Gérce /166/, Gerse /38/, Hosszúfalu /110/, Karakó /68/, Katafa /29/,

Keresztúr /14/, Kisbér /52/, Merse /31/, Mindszent /74/, Miske /60/,

---

Nádasd /151/, Nagyköcsk /52/, Nagymákfa /18/, Olaszfa /123/, Oszkó /143/, Pácson /68/, Pórdömölk /6/, Pórmagasi /32/, Puszta halastó /22/, Sárfimizdó /23/, Sótony /84/, Szemenye /64/, Szentmiklós /35/, Szergény /54/, Tilaj /73/, Tokorcs /53/, Ujmihályfa /8/.

Összesen: 5376 összeirt családfő

1793. I.	Jánosháza	193 összeirt	15 iparos	- kereskedő
	Kiscell	34	20	2
	Nemesdömölk	16	8	-

II. Alsómesteri, Baltavár, Beic és Gyertyános, Boba, Duka, Egervölgye, Egyházaskesző, Hosszúfalu, Kám, Kápolna, Kecskéd, Kenyeri, Kocs, Mihályfa, Mindszent, Nemesmagasi, Nyögér, Ostffyasszonyfa, Pápóc, Pereszteg, Pórdömölk, Sótony, Sömjén, Széplak, Vönöck.

III. Belsővat, Borgáta, Bögöte, Csehi, Csipkerék, Csönge, Felsőmesteri, Gencs, Gérce, Hetye, Hőgyész, Káld, Kám, Karakó, Keresztúr, Kétsitke, Kisköcsk, Kissomlyó, Merse, Miske, Nagyköcsk, Pálfa és Martonfa, Pórmagasi, Ság, Simonyi, Szemenye, Szentmárton, Szentmiklós, Szentpéter, Szergény, Tokorcs, Ujmihályfa.

Összesen: 77 iparos, 2 kereskedő, 3120 összeirt családfő.

1800. I.	Jánosháza	334 összeirt	15 iparos	- kereskedő
	Kiscell	48	16	3

II. Baltavár, Beic, Boba, Csipkerék, Csönge, Duka, Egyházaskesző, Hetye, Hosszúfalu, Hőgyész, Káld, Karakó, Kecskéd, Kenyeri, Kétsitke, Kocs, Mindszent,

---

Nemesmagasi, Pálfa, Pápóc, Pereszteg, Pórdömölk, Pórmagasi, Sótony, Sömjén, Széplak, Ujlak, Vönöck.

III. Alsómesteri, Belsővat, Borgáta, Bögöte, Csehi, Egervölgye, Felsőmesteri, Gérce, Gyertyános, Izsákfa, Kám, Kápolna, Keresztúr, Kisköcsk, Kissomlyó, Magyargencs, Merse, Mihályfa, Miske, Nagyköcsk, Nemesdömölk, Nyögér, Ostffyasszonyfa, Ság, Simonyi, Szemenye, Szentmárton, Szentmiklósfa, Szentpéter, Szergény, Tokorcs, Ujmihályfa, Várkesző.

Összesen: 71 iparos, 7 kereskedő, 3627 összeirt családfő.

1809.	I.	Jánosháza	226 összeirt	18 iparos	1 kereskedő
		Kiscell	59	25	3
		Pereszteg	193	8	-

II. Baltavár, Beic, Belsővat, Csipkerék, Csönge, Egyházaskesző, Hetye, Hosszúfalu, Hőgyész, Kám, Karakó, Kecsköd, Kétsitke, Kissomlyó, Mihályfa, Nemesdömölk, Nemesmagasi, Ostffyasszonyfa, Pápóc, Simonyi, Sótony, Szentmiklósfa, Szentpéter, Széplak, Szergény, Ujlak,

III. Alsómesteri, Boba, Borgáta, Bögöte, Csehi, Duka, Egervölgye, Felsőmesteri, Gérce, Gyertyános, Izsákfa, Káld, Kápolna, Keléd, Kenyeri, Keresztúr, Kisköcsk, Kocs, Magyargencs, Martonfa, Merse, Kindszent, Miske, Nagyköcsk, Nyögér, Pálfa, Pórdömölk, Pórmagasi, Ság, Sömjén, Szemenye, Szentmárton, Tokorcs, Ujmihályfa, Várkesző, Vönöck.

Összesen: 91 iparos, 4 kereskedő, 3490 összeirt családfő.

/I.= 5-nél több iparos, II. = 1-5 iparos /kereskedő/, III.= 0 iparos, 0 kereskedő./

3.táblázat.

Céhes iparstatisztika 1817-ből[42/]

helység neve	ipar neve	mester
Alsómesteri	kovács	1
Baltavár	kovács	1
	mészáros	1
Beic	kovács	1
	molnár	1
	takács	1
Belsővat	csizmadia	1
	takács	5
Boba	kovács	1
	szabó	1
	takács	10
Borgáta	kovács	1
Bögöte	csizmadia	2
	takács	11
Csehi	csizmadia	1
Csönge	kovács	1
Csipkerek	csizmadia	1
váltóműves	szabó	2
	takács	4
Dénesfa	takács	25
Duka	kovács	1
	csizmadia	1
	szabó	1
Egervár	kovács	1
váltóműves	szabó	1
	takács	2
Felsőmesteri	takács	1
Gérce	kovács	1
	csizmadia	2
	szabó	1
Gösfa	takács	1
Hetye	kovács	1
	takács	8
Hosszúfalu	kerékgyártó	2
	kovács	2
	takács	1
Hőgyész	kovács	1
	takács	7
Izsákfa	szabó	1
	takács	1
Jánosháza	ács	1
	asztalos	1
	kerékgyártó	5
	kovács	8
	lakatos	4
	szijgyártó	2
	szűcs	3
bocskoros és német varga		13
	csizmadia	9
szűr- és német váltóműves szabó		16
	takács	42
Káld	asztalos	1
	csizmadia	1
	kerékgyártó	1
	kovács	1
	takács	3
Kám	kovács	1
Kápolna	mészáros	2
Keresztúr	csizmadia	1
	takács	8
Kisbér	kovács	1
	csizmadia	1

helység neve	ipar neve	mester
Kiscell	lakatos	1
	szűcs	3
	varga	1
	csizmadia	12
	magyar és német szabó	4
	gombkötő	2
	szappanfőző	1
Kisköcsk	kovács	1
	csizmadia	1
	takács	12
Kissomlyó	kerékgyártó	1
	kovács	1
	szabó	1
	takács	2
Kócs	kovács	1
	csizmadia	1
Magyargencs	takács	22
Martonfa	kovács	1
Mihályfa	kőműves	1
	kovács	2
	csizmadia	1
	szabó	2
	takács	4
Mindszent	kovács	2
	takács	2
Miske	kőműves	1
	kovács	4
	molnár	1
	mészáros	1
	szabó	1
	takács	1
Nagyköcsk	kovács	1
	takács	2
Nemesdömölk	kovács	2
	lakatos	1
	csizmadia	1
	szabó	1
Nemesmagasi	kovács	1
	takács	24
Nyögér	kovács	1
Olaszka	takács	7
Ostffyasszonyfa	csizmadia	1
	takács	3
Oszkó	kovács	1
	csizmadia	1
	váltóműves szabó	1
	takács	4
Pácson	kovács	2
	takács	2
Peresztег	takács	11
Pórmagasi	kovács	1
	takács	3
Ság	kádár	1
	kovács	1
	takács	3
Simonyi	kovács	1
	szabó	5
	takács	6
	varga	3
Sitke	csizmadia	3
	szabó	1
	takács	3
Sömjén	kerékgyártó	1
	kovács	1
	takács	6

helység neve	ipar neve	mester	helység neve	ipar neve	mester
Szentmárton	takács	6	Ujlak	váltóműves szabó	1
Szentpéterfa	csizmadia	1	Vönöck	kerékgyártó	3
	molnár	1		kovács	1
	takács	1		csizmadia	2
Szergény	kovács	1		szabó	1
	takács	3		takács	19

ÖSSZESITÉS	kőműves	2	csizmadia	43
	ács	1	szappanfőző	1
	asztalos	2	molnár	3
	kádár	1	mészáros	4
	kerékgyártó	13	gombkötő	2
	kovács	50	magyar,német szabó	4
	lakatos	7	váltóműves és szűrszabó	21
	szijgyártó	2	szabó	16
	szűcs	6	takács	276
	bocskoros és német varga	17	ÖSSZESEN	471

4.táblázat

Iparosok és kereskedők az 1828-as összeirás alapján[43/]

helység neve	összeirtak	önálló kézműves	egy kézmű-vesre jutó lakos	legény	kereskedő
Alsómesteri	41	4	61	-	-
Baltavár	114	4	116	4	1
Beic	76	4	105	1	2
Belsővat	18	4	19	-	-
Boba	20	2	295	-	-
Boldogasszonyfa	100	1	262	-	-
Borgáta	113	2	170	1	-
Bögöte	118	1	504	1	-
Csehi	170	3	168	-	2
Csipkerék	233	11	62	2	-
Csönge	63	1	788	-	-
Duka	102	3	209	1	3
Egervár	45	1	272	1	-
Egervölgye	123	2	233	-	-
Egyházaskesző	217	6	117	-	-
Gencs	192	5	218	-	-
Gérce	263	8	142	3	4
Gösfa	82	2	139	1	-
Gyertyános	80	1	171	-	-
Hetye	49	3	59	-	2
Hosszúfalu	179	2	263	1	1
Hőgyész	84	4	237	1	4
Izsákfa	70	2	183	2	-
Jánosháza	573	49	37	24	13
Káld	155	5	209	-	1
Kám	106	4	136	1	1

Kápolna	79	1	212	-	-
Karakó	107	3	129	1	-
Kecskéd	104	5	82	3	-
Kenyeri	96	6	59	1	1
Keresztúr	32	-	-	-	2
Kisbér	108	5	93	-	-
Kiscell	178	51	10	22	3
Kis- és Nagysitke	246	15	163	2	1
Kissomlyó	87	4	166	-	2
Kócs	26	2	218	-	2
Martonfa	28	2	28	1	1
Merse	40	1	235	-	-
Mihályfa	226	7	127	4	1
Mindszent	157	3	137	-	2
Miske	115	1	461	-	-
Nagyköcsk	85	1	234	-	-
Nemesdömölk	97	11	47	7	3
Nemesmagasi	52	1	837	-	8
Nyögér	130	3	153	1	1
Ostffyasszonyfa	89	3	368	-	3
Oszkó	302	5	165	2	-
Pálfa	101	1	380	2	-
Pápóc	193	4	229	1	-
Pereszteg	408	7	165	2	1
Pórmagasi	151	7	59	1	-
Ság	422	7	171	2	2
Simonyi	147	11	129	5	13
Sótony	145	1	499	1	-
Sömjén	109	1	670	1	2

Szemenye	154	1	405	-	-
Szentmárton	46	4	37	1	-
Szentmiklósfa	70	4	84	-	-
Szentpéter	174	2	344	2	-
Széplak	87	2	227	2	-
Szergény	170	5	93	2	-
Tokorcs	100	1	289	-	-
Ujlak	141	6	105	3	-
Várkesző	68	1	256	-	-
ÖSSZESEN	8456	319	124	113	82

.....5.táblázat.

Kézművesek száma 1928-ban mesterségenként.[44/]

ipar neve	mester	legény	ipar neve	mester	legény
kőműves	3	0	sörfőző	1	1
üveges	6	0	molnár	11	7
ács	1	1	mészáros	26	11
asztalos	11	5	gombkötő	2	0
csatornázó	1	0	szűrszabó	5	2
kádár	4	1	német szabó	5	3
kerékgyártó	4	0	magyar szabó	5	3
kovács	49	28	szabó	7	3
lakatos	6	2	takács	72	13
tímár	3	2	selyemszövő	1	2
szíjgyártó	2	2	festő	3	2
szűcs	8	3	könyvkötő	1	0
varga	6	1	sebész	2	0
bocskoros	2	1	ruhafestő	1	1
csizmadia	37	16	kötélverő	1	0
szappanfőző	2	1	fazekas	1	0
bábsütő	1	0	ismeretlen	26	0
szemlyesütő	3	2	ÖSSZESEN	319	113

6.táblázat

Zsidó lakosok száma 1841-ben és 1851-ben

helység neve	1841	összes lakos	zsidó lakos	1851	zsidó lakos
Baltavár		442	5		5
Beic		404	13		13
Bögöte		-	-		5
Csehi		510	9		-
Csönge		823	14		20
Duka		653	51		55
Felsőmesteri		171	8		8
Gérce		1083	19		19
Hetye		525	18		18
Hosszúfalu		600	10		10
Hőgyész		1049	38		38
Jánosháza		2001	127		127
Káld		1113	38		30
Kám		506	15		16
Kecskéd		430	9		-
Keresztúr		591	13		14
Kisbér		-	-		12
Kisköcsk		437	10		10
Kissomlyó		582	28		28
Kócs		458	20		-
Martonfa		182	20		20
Mihályfa		1035	29		29
Mindszent		403	20		20
Nagyköcsk		377	4		4

Nagysitke	567	5	5
Nemesdömölk	506	40	43
Nemesmagasi	1198	30	30
Ostffyasszonyfa	1142	35	35
Pápóc	931	3	-
Pereszteg	1266	8	10
Pórmagasi	392	4	4
Ság	1376	8	8
Simonyi	1483	151	1151
Sömjén	669	15	15
Szentmiklósfa	323	5	5
Szentpéter	730	4	4
Szergény	508	8	8
Tilaj	-	-	4
Összesen		834	823

7.táblázat

a/ Vásáros helyek és piackörzetek 1720-ban[45/]

vásáros hely	csak e piacközponthoz kötött helység	egyéb központokhoz is kötött helység
EGERSZEG	Dénesfa	-
GYŐR	-	Szentpéter
KŐSZEG	-	Boldogasszonyfa, Borgáta, Csehi, Egervár, Gérce, Karakó, Kisbér, Kissomlyó, Martonfa, Nagysitke, Oszkó, Pálfa, Ság, Sótony, Sömjén, Tilaj, Tokorcs, Ujlak
MISKE	-	Mihályfa
PÁPA	Egyházaskesző, Hőgyész, Kápolna, Magyargencs, Merse, Pórdömölk, Pórmagasi, Szergény, Várkesző	Karakó, Mihályfa, Pálfa, Ság, Sömjén
ROHONC	-	Csehi, Martonfa, Oszkó, Ujlak
SOPRON	Csönge, Káld, Hosszúfalu, Kecskéd, Pápóc, Pereszteg, Szentmiklósfa	Borgáta, Egervár, Gérce, Kisbér, Kissomlyó, Nagysitke, Nyögér, Ság, Sótony, Sömjén, Szentpéter, Tilaj, Tokorcs
SZOMBATHELY	-	Boldogasszonyfa, Gösfa, Mindszent, Széplak
VÉP	-	Mindszent, Széplak

b/ Vásáros helyek és piackörzetek 1828-ban

vásáros hely	csak e piackörzethez kötött helység	egyéb központokhoz is kötött helység
JÁNOSHÁZA	-o	Borgáta, Hetye
KISCELL	Csönge, Egyházaskesző, Mihályfa, Nemesdömölk, Pálfa, Pórdömölk, Pórmagasi, Ság	Borgáta, Bögöte, Duka, Felsőmesteri, Hosszúfalu, Izsákfa, Karakó, Magyargencs, Merse, Nagy- és Kisköcsk, Pereszteg, Szentpéter, Tokorcs, Várkesző.
KÖRMEND	Olaszka	Mindszent, Tilaj, Ujlak
PÁPA		Várkesző
SÁRVÁR	Csipkerék, Egervölgye	Borgáta, Duka, Felsőmesteri, Hosszúfalu, Izsákfa, Káld, Karakó, Kissomlyó, Merseó, Nagyköcsk, Nagy- és Kissitke, Nyögér, Sótony, Szemenye, Tokorcs
SOPRON	-	Hosszúfalu, Kenyeri, Magyargencs, Mindszent, Pápóc, Pereszteg, Szergény
SZOMBATHELY	Baltavár, Boldogasszonyfa, Csehi, Dénesfa, Egervár, Gérce, Gösfa, Gyertyános, Kám, Kápolna, Kecskéd, Kisbér, Miske, Ostffyasszonyfa, Oszkó, Sömjén, Szentmiklósfa, Széplak.	Borgáta, Felsőmesteri, Hetye, Hosszúfalu, Káld, Kenyeri, Kissomlyó, Magyargencs, Nagyköcsk, Nyögér, Pálfa, Pápóc, Pereszteg, Sótony, Szemenye, Szentpéter, Szergény, Tilaj, Ujlak

8. táblázat.

Iparosok és kereskedők az 1857-es népszámlálás szerint [46/]

helység neve	lakos	iparos	segéd	kereskedő	segéd
Alsómesteri	296	5	10	-	-
Baltavár	512	4	2	1	2
Baje	409	5	10	-	-
Belsőrest ld.Mersevát !					
Boba	652	10	11	3	5
Boldogasszonyfa /Zala m./					
Borgáta	328	4	11	-	-
Bögöte	427	6	-	-	-
Csehi	470	6	1	1	-
Csinkerék	629	7	-	-	-
Csőrge	877	9	1	1	-
Dénesfa /Zala m./					
Duka	629	9	8	4	-
Egervár /Zala m./					
Egyházasakacsó /Veszprém m./					
Felsőmesteri	331	7	4	-	-
Gencs /Veszprém m./					
Görce	1475	13	6	15	1
Göcsfa /Zala m./					
Gyertyános	200	1	1	-	2
Hetye	548	9	5	2	2
Hosszúfalu	624	3	-	-	20
Hévyész /Veszprém m./					
Izsákfa	404	9	3	-	-
Jánosháza	2257	91	70	24	26
Kálá	1068	29	19	3	1
Káp	534	6	--	6	1

Kápolna	252	2	1	1	-
Karakó	392	4	*	1	-
Keszkéd	428	7	-	-	-
Keléd	171	2	-	-	-
Kenyeri	433	6	1	1	-
Keresztúr	674	6	11	3	3
Kétsitke	376	5	-	1	-
Kisbér	472	4	1	1	1
Kiscell	570	80	3	9	3
Kisköcsk	451	7	11	-	-
Kisszomlyó	571	10	12	2	-
Kőcs	429	11	5	-	1
Kortonfa	144	-	2	-	-
Kersevát	504	11	3	3	-
Vihályfa	916	12	-	2	-
Vindszent	563	7	-	2	1
Vinke	519	5	1	1	-
Nagyköcsk	267	8	4	-	-
Nagysitke	736	4	2	2	1
Nemesdömölk	567	15	-	5	-
Nemesmagasi	1100	13	23	5	-
Nyárkér	495	8	3	-	1
Oluszka	578	2	-	5	-
Ostffyasszonyfa	1385	23	1	3	-
Oszkó	882	6	1	5	1
Pálfa	520	-	2	-	-
Pápa	1070	12	1	2	-
Peresztes	1472	16	-	-	-
Pördömölk ld.Nemesdömölk !					
Pármagasi	412	3	23	-	-
Ság	1493	21	16	2	-

Simonyi	1569	20	16	9	2
Sátony	527	8	4	-	4
Sümér	787	3	-	2	-
Szemenye	461	7	1	2	-
Szentmárton	285	2	-	-	-
Szentmiklósfa	337	4	-	1	1
Szentpéter /Veszprém m./					
Széplak	621	4	1	1	-
Szerzény	743	3	3	-	-
Tilaj	329	3	-	1	1
Tokorcs	415	3	1	-	-
Ujlak	603	8	2	3	-
Várkesztes /Veszprém m./					
Vörösk	1035	27	21	1	1
Ö S S Z E S E N	39324	628	351	136	81

J e g y z e t e k

1.TAGÁNYI: 1896. 110-114.p.; NAGY, Ludovicus: 1829. I.köt. 110-131.p.

2.A magyarországi árszabások...:1986. II.köt. 55-94.p.

3.KISS: 1980. 78-87.p.

4.Magyarország Vármegyéi és Városai. Vasvármegye: 1898. 449-467.p.; HORVÁTH: 1840. 307.p.; FÉNYES: 1841. I.köt. 395-400.p.

5.KOLOSSVÁRY-ÓVÁRI: 1897. V/1.köt. 372-403.p.

6.DÓKA: 1979. 25, 31.p.

7.NÁDASDY: 1980. 168-173.p.

8.feldolgozva: VÖRÖS: 1963.

9.Vasm L.IV.A.11.b. Dikális összeirások összesitője

10.Vasm L.IV.A.1.b. Közgyűlési iratok, 1817. 566.

11.NÁDASDY: 1986. 99-121.p.

12.NÁDASDY: 1982. 109-110.p.

13.NÁDASDY: 1986. 261-280.p.

14.MOL N 26. 1828-as összeirás, Vas megye, generalia "U"
A Vasm L.összesitését közli: NÁDASDY: 1986. 261-280.

15.pozsonyi mérő: az a földterület, melybe 62 l gabonát lehet vetni, kb.1/2 magyar hold

16.MOL N 26. 1828-as összeirás, Vas megye, egyedi felvételi lapok; HORVÁTH: 1840. 306-307.p.

17.MOL N 26. 1828-as összeirás, Vas megye, generalia "T"

18.FÉNYES: 1841. I.köt. 395-400.p.; 1851.

19.MOL N 26. 1828-as összeirás, Vas megye, egyedi felvételi lapok; KOMORÓCZY: 1942. 47-75.p.; FÉNYES: 1841. I.köt. 339-340.p.

20.BÁCSKAI-NAGY, Lajos: 1984. 317-320.p.

21.KOVÁCS: 1970. 196-238.p.

22.NÁDASDY: 1980. 174.p.

23.NÁDASDY: 1982. 96-102.p.;
A magyarországi céhes kézműipar...1975. 107-125.p.

24.ELTE Kézirattár XXVI/1.

25.ELTE Kézirattár XX/1.

26.MOL A 72. Privilegia coehalia abolita 175.

27.NAGY, István: 1966. 59-109.p.

28.ELTE Kézirattár XX/70.

29.MOL C 49.Departamentum civitatense 1808-5-67. /idézi: EPERJESSY: 1967. 257-258.p./

30.KASSICS: 1835. 32-38, 63-130.p.

31.BERLÁSZ: 1967. 571-573.p.

32.MOL A 39.Acta generalia 1817:10 700; A 74.Liber coehalium 209.

33.MOL A 39.Acta generalia 1829:8482; A 74.Liber coehalium 772.

34.MOL A 39.Acta generalia 1835:4783.

35.MOL C 49.Departamentum civitatense 1834-6-50, 52.

36.MOL A 39.Acta generalia 1836:16 933; A 74.Liber Coehalium 846.; C 49.Departamentum Civitatense 1837-5-2. /idézi: EPERJESSY: 1967.24.p./

37.Vasm L.IX.33.; MOL A 39.Acta generalia 1835:4783; 1840:3403; A 74.Liber coehalium 819.

38.EPERJESSY: 1967. 24.p.

39.Vasm L.IV.A.1.b. Közgyűlési iratok 1818. 462.csomó

40.VÖRÖS: 1963. 167-170.p.; KOVÁCS: 1970. 42-62.p.; NAGY, Ludovicus: 1829. II.köt.55-94.p.; DÁNYI: 1984. Vas m.

41.Vasm L.IV.A.11.b. Dikális összeirások összesitője

42.Vasm L.IV.A.1.b.Közgyűlési iratok, 1817. 566.

43.MOL N 26.1828-as összeirás, Vas m.

44.u.o.

45.MOL N 79. 1720-as összeirás; N 26. 1828-as összeirás, Vas m.

46.KOVÁCS:1970. 196-238.p.

Az előforduló kemenesaljai helynevek mai megfelelői

Alsómesteri	- Mesteri része
Andrásfa	- u.a.
Baltavár	- Bérbaltavár része
Beic	- Bejcgyertyános része
Belsővat	- Mersevat része
Boba	- u.a.
Boldogasszonyfa	- Vasboldogasszony, Zala megye
Borgáta	- u.a.
Bögöte	- u.a.
Csipkerek	- u.a.
Csönge	- u.a.
Dónesfa	- Ugervár része, Zala megye
Döbörhegy	- u.a.
Dörböke	- u.a.
Duka	- u.a.Zala megye
Ugervölgy/e/	- u.a.
Ugyházaskesző	- u.a.Veszprém megye
Felsőmesteri	- Mesteri része
Gencs	- Magyargencs, Veszprém megye
Gérce	- u.a.
Gerse	- Gersekarát része
Gösfa	- u.a. Zala megye
Gyetyános	- Bejcgyetyános része
Győrvár	- u.a.
Hetye	- Egyházashetye
Hodász	- Hegyháthodász
Hosszúfalu	- Vashosszúfalu
Hőgyész	- Kemeneshőgyész, Veszprém megye
Izsákfa	- Celldömölk része
Jákfa	- u.a.
Jánosháza	- u.a.
Káld	- u.a.
Kám	- u.a.
Kápolna	- Kemeneskápolna
Karádfölde	- Gersekarát része
Karakó	- u.a.
Katafa	- u.a.
Kecskéd	- Kenyeri része
Keléd	- u.a.
Kenyeri	- u.a.
Keresztúr	- Nemeskeresztúr
Kétsitke	- Sitke/része/
Kisbér	- Bérbaltavár része
Kiscell	- Celldömölk része
Kisköcsk	- Köcsk része
Kismákfa	- Vasvár része
Kissitke	- Sitke része
Kissomlyó	- u.a.
Kóca	- Nemeskóca
Magyargencs	- u.a.
Martonfa	- Kemenespálfa része
Mersse	- Mersevát része
Mihályfa	- Csömjénmihályfa része

Mindszent - Csehimindszent
Miske - Vásárosmiske
Nádasd - u.a.
Nagyköcsk - Köcsk része
Nagymákfa - u.a.
Nagymizdó - u.a.
Nagysitke - Sitke része
Nemesdömölk - Celldömölk része
Nemesmagasi - Kemenesmagasi része
Olaszka - Olaszfa része
Ostffyasszony-fa - u.a.
Oszkó - u.a.
Pécson - u.a.
Pálfa - Kemenespálfa része
Pápóc - u.a.
Pereszteg - Hosszúpereszteg
Petőmihályfa - u.a.
Pórdömölk - Celldömölk része
Puszta Halastó- Halastó
Ság - Celldömölk része
Sárfimizdó - u.a.
Sával - Hegyhátsál
Simonyi - Nagysimonyi
Sótony - u.a.
Sömjén - Sömjénmihályfa része
Szarvaskend - u.a.
Szemenye - u.a.
Szentmárton - Kemenesszentmárton
Szentmihályfa - Vasvár része
Szentmiklósfa- Pápóc része
Szentpéter - Kemenesszentpéter, Veszprém megye
Széplak - Mikósszéplak
Szergény - u.a.
Telekes - u.a.
Tilaj - u.a. Zala megye
Tokorcs - u.a.
Ujlak - Alsóújlak
Ujmihályfa - Tokorcs része
Várkesző - u.a. Veszprém megye
Vönöck - u.a.
Zsidófölde - Vasvár része

Felhasznált könyvek:

BÁCSKAI Vera - NAGY Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp.1984.

BERLÁSZ Jenő: A pest-budai céhes ipar válsága és a Ferenc-kori céhszabályozás /1790-1840/. = Századok, 101.évf. 1967. 3-4.sz.

DÁNYI Dezső: Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850, 1857, és 1870.években. /Az 1980.évi államigazgatási beosztás szerint./ KSH, Bp.1984.

DÓKA Klára: A pest-budai céhes ipar válsága /1840-1872/. Bp.1979.

EPERJESSY Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon /1686-1848/. Bp.1967.

+ FÉNYES Elek: Magyarország geográphiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik. 1-4. köt. Pest, 1851.

HORVÁTH Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországban, a három utolsó század alatt. Buda, 1840.

KASSICS Ignác: A Magyar Országi mester-embereket, ezeknek legényeit és tanitványait, nem különben a mester-czéheket illető kegyelmes királyi rendelések kivonatai. Bécs, 1835.

KISS Mária: Vas megyei limitációk a XVI-XIX.században. + IV.Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1980.december 1-2.

KOLOSVÁRY Sándor-ÓVÁRI Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I-VIII.köt. Bp.1885-1897.

KOMORÓCZY György: A magyar kereskedelem története. Bp.1942.

KOVÁCS Tibor: Vas megye népessége a XIX.században 1804-1870. Szhely, 1970.

A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere 1463-1848. Szerk.:Domonkos Ottó, Kiss Mária, Nagybákay Péter. 1-2.köt. Bp.1986.

A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere. Szerk.:Éri István, Nagy Lajos, Nagybákay Péter. 1-2.köt. Bp.1975.

Magyarország Vármegyéi és Városai. Vasvármegye. Szerk.:Szilklay János és Borovszky Samu. Bp.1898.

NÁDASDY Lajos: A falusi és mezővárosi kézműipar Vas megyében. a 16-19.században. + Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv, 2. Szerk.: Horváth Ferenc, Szhely, 1982.

NÁDASDY Lajos: A falusi és mezővárosi céhes kézműipar helyzete Vas megyében a 19.században. = V Sz. XL.évf. 1-2.sz.

NÁDASDY Lajos: A kemenesaljai Vizimalmok. + IV.Kézművesipar-történeti Szimpózium. Veszprém, 1980.december 1-2.

NAGY István: A kézművesipar fejlődése és a céhrendszer reformja Pesten a XVIII.században, 1690-1780. + Tanulmányok Budapest Múltjából 17. Bp.1966.

NAGY,Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae I-II. köt. Buda, 1829.

TAGÁNYI Károly: Az 1828-as országos összeirás végleges eredményei. = Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1896.

VÖRÖS Károly: Vas megye 1744 évi adóösszeirása. Történeti Statisztikai Kötetek. KSH. Bp.1963.

R ö v i d i t é s e k

MOL - Magyar Országos Levéltár

ELTE - Eötvös Loránd Tudományegyetem, Kézirattár

Vasm.L. - Vas Megyei Levéltár

V Sz. - Vasi Szemle

+ FÉNYES Elek: Magyar Országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetbe. II.kiad. Pest, 1841.